

Буркашев С.

КЫРГЫЗ ЖАЗУУЧУЛАРЫНЫН ЧЫГАРМАЛАРЫНДА УЛУУ АТА МЕКЕНДИК СОГУШ МЕЗГИЛИНИН СҮРӨТТӨЛҮШҮ

Буркашев С.

ОТРАЖЕНИЕ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ КЫРГЫЗСКИХ ПИСАТЕЛЕЙ ТЕМЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ

S. Burkashev

REFLECTION OF THE GREAT PATRIOTIC WAR THEMES IN THE WORKS OF KYRGYZ WRITERS

УДК: 347.24(004)

Бул макалада кыргыз жазуучулары өздөрүнүн чыгармаларында Улуу Ата Мекендик согуш мезгилин канчалык деңгээлде чагылдырганына илимий анализ жүргүзүлгөн.

Негизги сөздөр: кыргыз адабияты, тема, согуш, инсан, автор.

В статье проводится научный анализ по произведениям кыргызских писателей, где отражен уровень освещения темы в период ВОВ.

Ключевые слова: кыргызская литература, тема, война, гражданин, автор.

The article is a scientific analysis of works of Kyrgyz writers, which reflects the State of coverage during World War II

Key words: kyrgyz literature, theme, war, citizen, author.

Кыргыз адабиятынын өнүгүшүндө орун алган жазуучулардын түрдүү жанрдагы чыгармаларын окуганында жазуучу – бул мезгилдин жаңырыгы экендигине ынанасын. Анткени анын ар бир чыгармасында өтмүштүн тарыхый бир мезгили адабий көркөмдөлүп, түрдүү образдарды түзүү менен алардын жашоо турмушу жана рухий ой толгоолору аркылуу сүрөттөлөт. Кандай гана максаттардан, кандай гана себептерден улам болбосун, турмушту өз туруш-турпаты, бардык кыры, бардык боёгу менен көрсөтүүгө аракеттенет. Жазуучулардын изденүүсү – бул улуттук традицияларды биздин жалпы идеяларыбызга үндөшүп турган рухий байлыктар аркылуу чыгармачылык менен байытуу. Изденүүлөр жеке жүрөт. Бирок анын табылгалары жалпыга таандык. Мына биз сыймыктанган Чыңгыз Айтматовдун, Узакбай Абдукаимовдун жана башка жазуучуларыбыздын Улуу Ата Мекендик согуш жылдарын сүрөттөгөн чыгармаларындагы табылгалары да кыргыз адабиятына таандык жетишкендиктер болот.

Узакбай Абдукаимовдун чыгармалары менен жакындан таанышып чыккан Чыңгыз Төрөкулович ал кишинин «Майдан» романы кыргыз адабияты үчүн орчундуу жаңылык болуп эсептелет деп жогору баалаган. Себеби өз мезгилинде согуш темасына арналган алгачкы кыргыз романын көптөгөн окурмандар кызыгып да, сыймыктанып да окушкан. Бул роман согушта катышкан жоокердин өз колу менен жазылгандыктан окурманда терең таасир калтырган. Мындай сезимдин болушу өзүнөн-өзү ыктымал, анткени фашизмди жеңүүдө ар бир улуттун өз үлүшү бар. Ар бир киши башына түшкөн татаал мүшкүлдү майышпай көтөрө билгендиги, согуштун эбегейсиз азап-тозогу, эрдиктери, жоготуулары жана жоокердик данктары жазуучунун көркөм дүйнөсү аркылуу чеберчиликте сүрөттөп берилиши менен баалуу.

Узакбай Абдукаимов өзүнүн чыгармасында жоокердин каардуу согуш майданындагы кайраттуу аракети менен көп улуттуу элдин биримдүүлүгүн ачып берген. Кыргыз жоокери фашисттик баскынчыларга каршы согушка кирерде «Мекен үчүн алга!» деп алдыга карай умтулушу жана анын артынан түрдүү улуттагы катарлаш жоокерлер чуркап душманга бетме-бет чыгып согушкан эпизоддор окурманда патриоттуулук сезимдерин күчөтүп, эртүүлүккө жана баатырдыкка үндөйт. Чыгарманын дагы бир негизги позициясы интернационалдык достук темасы аркылуу күч биримдикте экендигин ачып берүү болгондугу байкалып турат.

Жылдар өтө берди. Аны менен кошо ал күндөр да унутула баштады. Фронтто катышкан адамдар азайгандан азайып, алардын турмуштагы ордун согуш жөнүндө кабары жок жаштар басты. Андыктан кан күйгөн жылдардагы эл тагдырын кыргыздын көркөм адабиятында жеткиликтүү чагылдыруу зарылчылыгы өзүнөн-өзү келип чыгары бышык. Кудум согуш учурундагы элдин духундай, кудум көркөм эстеликтей китеп керек эле. Майдандагы жана ооруктагы адамдар жөнүндө туура, диалектикалуу кеп кылган китеп керек болучу.

Кыргыз адабиятында мындай китепти алтымышынчы жылдардын башында Узакбай Абдукаимов жазды. Автор романды согуштун алгачкы күндөрүнөн баштап эле ойлоп жүргөн. Арийне согуш деп аталган дүйнөлүк эң татаал кубулушту философиялык жана көркөм аңдап билүүгө көп жылдарды жумшады. Бул үчүн согуштан кийинки жылдары адабиятыбызга жайылып кеткен майданды да, тылды да жондотуп, үстүртөн сүрөттөө өңдүү кыйынчылыктарды жеңүүгө туура келди. Кыргыз жазуучусу учурдагы бардык адабияттын чыгармачылык тажрыйбасына таянып, согуш жөнүндө айтып бериши керек эле. Мындай оор милдетти Абдукаимов жеткире аткарып берди. Аны өтө чеберчилик менен жазылып, так, таасирдүү айтып берген чыгармасы айгинелеп турат.

Жазуучунун Улуу Ата Мекендик согушта катышып фронттогу оор кырдаалдарды жана тылдагы аянычтуу абалды өз көзү менен көрүп азабын жүрөгү менен туйгандыгы чыгармасынын терең мазмундуу жаралышына таасир бергендиги байкалат. Анткени согуштагы катарлаштарынын каармандыктарын жана ички дүйнөсүн өзү түзгөн образдар аркылуу көркөм чагылдырып берген. Согуш майданында жоокерлерибиз Ата Мекенин коргоо үчүн жанын-канын берип жатса, тылдагы адамдар «Бардыгы

фронт үчүн! Жеңиш үчүн!» деген чакырык менен күнү-түнү эмгектенип бар тапканын фронтко жөнөтүп тургандыгы чыгармада татыктуу көркөмдүк ордун тапкан.

Чыгармада Качыке, Бермет, Кыдырбек, Саадат, Шарапат, Арууке, Чынара, Жолдубай сыяктуу каармандардын образдары аркылуу согуш мезгилин түрдүү сюжеттер аркылуу кызыктуу да, ишенимдүү да сүрөттөп берген. Жазуучунун сюжет түзүүдөгү, каармандын ички дүйнөсүн ачып берүүдөгү чыгармачылык усулу буга чейин кыргыз адабиятында кездешкен эмес болчу.

Баарынан да романдын тил байлыгы, образдуу айкалыштары, эл турмушун жакындап барган кендик менен көрсөткөн даркандыгы, көркөм деталдарынын дааналыгы жана тактыгы, улуттук боёк-наардын кайталангыс таасындыгы тамшантып, чеберчилик жактан чыгырмачыл адамдар үчүн жакшы үлгү болду. Жазуучу – өз доорунун күзгүсү. Өзүбүздөн мурдагыларды урматтоо менен, биз ар доор өзүнүн эстетикалык талаптарын алдыга коёрун унутпашыбыз зарыл. Узакбай Абдукаимов ошол доордун талаптарына татыктуу жооп бере турган чыгарманы жарата алгандыгы менен өзгөчөлөнөт.

Мезгилдин духун – адамдын, коомдун абалын сезе билип, өзүндүн чыгармачылыгыңды, турмуштагы өзгөрүштөрдү, жылыштарды туура чагылдыра алган жаңы критерийлер менен өлчөөгө жетишүү маанилүү. Улуу жазуучубуз Чыңгыз Айтматов да Абдукаимовдун «Майдан» романын окуганда согуш темасын мыкты чагылдырган мазмундуу чыгарма катары жогору баалаган. Анын бул чыгарма боюнча ой-пикирин мындайча баяндап жазганы бар: «Абдукаимовдун романы мейли майдан, мейли оорукта, мейли бейпил турмуштагы, айтор, адамдын жандүйнөсүн, инсан катары сырткы чөйрөгө болгон мамилесин психологиялык жактан терең изилдегендиги менен кыргыз адабиятынын жаңы башатынан кабар берет. Совет адамдарынын өз эркиндиги жана идеал үчүн болгон каарман күрөшүнүн көркөм летописинин дагы бир барагын ачкан ушул китептин ийгилигине окурмандар өздөрү күбө болот деп ойлойм».

Чындыгында ар бир улуттук адабиятта чыгармачылыгы улуттук рухтун жана көркөм ойлоонун негизги өзгөчөлүктөрүн белгилеп көрсөткөн алптары болорун табигый көрүнүш катары баалоого болот. Биздин улуттук адабиятыбыздын жогоркудай өзгөчөлүктөрүн алп жазуучубуз Чыңгыз Айтматов Улуу Ата Мекендик согуш мезгилин чеберчилик менен чагылдырган чыгармалары аркылуу дүйнөгө дүңгүрөттү. «Бетме-бет», «Саманчынын жолу», «Жамила», «Эрте жаздагы турналар» аттуу повесттери көптөгөн чет өлкөлүк окурмандар тарабынан да жогору баасын тапты.

Жазуучу «Саманчынын жолу» чыгармасында согуш мезгилиндеги оор кырдаалдарды өзү түзгөн каармандардын сырткы келбеттерин, ички ой-толгоолору менен жаратылыштын көрүнүштөрүн айкалыштыра сүрөттөшү окурманды ошол окуяга катышып жаткан адамдарга шериктеш болууга аргасыз кылат. Мына ошол чыгарманы окуп жатып өмүрлүк

жолдошу Субанкулду, баласы Майсалбекти фронтко жөнөткөн элеттик аял Толгонайдын тагдыры эч кайсы окурманды кайдыгер калтырбаса керек. Согуштун оту алыста тутанып жатканы менен бирок миллиондогон энелердин жүрөгүн өрттөп тургандыгын тоо арасындагы бир айылдагы элдин жашоо турмушу аркылуу жеткиликтүү сүрөттөп берүүгө жетишкен. Айтматовдо бир эле эпизод аркылуу согуш майданындагы кырдаал менен айылдагы эненин аянычтуу абалын байланыштыра сүрөттөөгө жетишкен улуу чеберчилик бар экендигин байкоого болот. Мисалы, фронтто Ата Мекенин коргоп жүргөн Майсалбектин энесине жазган катын алалы.

«Апаке, ак сүтүндөн айланайын апакем. Мен сенин кандай киши экениңди билбесем, бул катты жазбайт болчумун. Сенин акылмандыгыңа, кайратыңа, күчүңө ишенип жазып отурам... Ошентсе да эмне деп түшүндүрүп, эмне деп айтууга сөз табалбай, алакандай ак баракты тиктеп отурган кезим. Акыры түбү менин кылган ишимди туура деп табарсың, мен ага өзүмө ишенгендей ишенем. Ооба, апа, мени сөзсүз туура дээрсиң... Антсе да, түшүнсөң да, жүрөгүңдүн түпкүрүндө мага деген айтылбаган сурооң калар: «Балам. Кантип өз өмүрүңдү өзүң кыйдың? Адамга биргана жолу берилчү бул жарык дүйнө менен кантип өзүң эле коштошуп кете бердиң? Мен сени эмнеге төрөп, эмнеге өстүрүп чоңойттым?» Ооба, апа, энесиң, сенин бул сурооң тарых кийин жооп берер. Ал эми менин айтарым, согушту биз тилеп алган жокпуз, бул көптүн башына келген кыйын иш, бүткүл адам баласына балта урган зулум күч. Биз аны менен күрөшпөй коё албайбыз, аны үчүн кан төгүп, аны үчүн жан берип, аны кыйратып жок кылууга милдеттүүбүз. Антпесек биздин адам деген атыбыз өчөт. Мен согушта жүрүп эрдик көрсөтөм деп эч качан эңсеген эмес элем, мен өзүмдү эң бир жөнөкөй, эң бир асыл ишке – мугалимдикке даярдап жүргөм. Заманым ушул экен, балдарды тамга таанытып окутуунун ордуна, курал кармап жоокер болдум. Ал менин айыбым эмес. Бир сааттан кийин мекеним тапшырган ишке барып, кайра кайтпаймын. Душмандын талылуу жерине барып, аны кыйратып өзүм да жок болом. Мекен үчүн, эл үчүн, жеңиш үчүн, дүйнөнүн бардык жакшылыгы үчүн... Ыйлаба, апа, эч ким ыйлабасын... Кош, түбөлүккө кайыр кош!.. Кош, карааныңдан айланайын, Ала-Тоо! Сенин мугалим уулуң – лейтенант Майсалбек Субанкулов».

Автор бир кат аркылуу эле согуш канчалаган тагдырларга балта чаап кыйраткандыгын, канчалаган энелер перзенттеринин күйүтүн тартып калгандыгын ушунчалык сезимталдуулук менен чагылдырып жеткирген. Жазуучу Майсалбектин фронттон жазган катына жоокердин бүтүндөй ички туюм-сезимдерин жана тарыхтын оор мезгилин катып батыра алгандыгы анын улуу көркөм сүрөткер экендигин да айгинелеп турат. Анткени мында кыргыздын элеттик жигити өзүнүн өмүрүн Ата Мекенин душмандан коргоо үчүн, жеңиши үчүн арноодо. Субанкул менен баласы Майсалбектер өз өмүрлөрүн мекен үчүн арнап турган бир мезгилде Толгонай келини менен бардык күч аракетин эгин талаасына

жумшап турганы кээде кайгылуу, кээде аянычтуу сюжеттер аркылуу ачып берилген.

Атакуу жазуучунун согуш мезгилин сүрөттөгөн чыгармаларын окуган окурмандарда да кээде түрдүүчө суроолор жаралышы да мүмкүн. Адабиятчы В. Левченко Чыңгыз Айтматов менен маектешкен учурунда ушундай суроо узаткан: – Улуу Ата Мекендик согуштун бүткөнүнө 30 жылдан ашуун убакыт өтсө да азыркы жазуучулардын китептеринде ошол согуштун катаал салгылаштарынын жаңырыгы дале басандабай келе жатат. Сиздин «Эрте жаздагы турналар» аттуу соңку повестиңиз да ушул темага арналыптыр. Айтыңызчы, бул темага кайрадан кайрылышыңызга эмне себеп болду? Мында, мүмкүн, бүгүнкү күндүн маселелеринин да таасири бардыр?

Анда залкар жазуучубуз адабиятчынын суроосуна төмөнкүдөй мазмунда кеңири жооп берген эле:

– Адам, албетте, согуштук эскерүүлөр менен гана жашап жаткан жери жок. Бирок жалпы планетардык көз карашка адамзат али келе элек болгондуктан, ар бир адам али өзгөнү өздөй санабай, башка адам деле өзү сыяктуу өлүмдөн коркорун, турмушту сүйөрүн, кубанарын жана кайгырарын али түшүнгүсү келбей жаткандыктан, дүйнөлүк коомчулуктун өнүгүшүндөгү согуш, кан төгүү менен гана чечиле тургансып коркуткан карама-каршылыктар жана тирешкен күчтөр али реалдуу болгондуктан, согуш темасы художниктерди өзүнө тарткан эң маанилүү, эң керектүү, өзүнүн катаал тажрыйбасы боюнча кызыктуу, азгыргыч, ал гана эмес, мен айтар элем, «профилактикалык» тема (албетте, чыгарма гуманисттик позициялардан жазылган болсо) бойдон кала берет.

Согуш коркунучу дагы эле сакталууда.

Эгер сиз айткан менин чакан повестиме ушундай көз караштан карай турган болсок, анда аны адам жана согуш деген темадагы чыгармалар менен бир катарга коюуга болот. Бул теманы: адам согушта, тылда, душман тылында, партизандык отрядда деген сыяктуу ар түрдүү аспектилерде кароого боло тургандыгы түшүнүктүү. Өз повестимде мен адамды согуш менен түздөн-түз кагылышууда эмес, «Саманчынын жолундагыдай» жандатылган, кыйыр кагылышууда көрсөтүүнү максат кылгам. Кайдадыр алыс жакта башталганына карабастан согуш эгин талаасындагы Толгонайдын тагдырына аралашып отурат.

Залкар жазуучунун «Жамила» повестинде да согуштун шарапасы угулуп турат. Анын ою боюнча өзүнүн чыгармаларында адамдын, жаш өспүрүмдүн согуш менен кандайча кагылышкандыгын айтуу талабы болгон. Ал коомдун бир бөлүкчөсү, демек, согуштун капшабы анын үлүшүнө да таандык, анын тагдырына да сөзсүз аралашат. Бул биринчиден. Экинчиден автордун алдында согуш канчалык бүлдүргүч, кыйраткыч болбосун, ал адамды адамдык касиетинен тайдыра албай тургандыгын көрсөтүү милдети болгон.

Жазуучу адамда адамдык сапат канчалык жогору болсо – ага мына ошол кымбат экендигин, ал дал ушуну көрсөтүүнү каалагандыгын баса белгилеп кеткен. Ал кишинин «Эрте жаздагы турналар» аттуу повестиндеги Султанмураттын сүрөттөлүшү боюнча

мындайча эскерүүсү бар: «Өзүмдүн Султанмураттымды башкача түрдө мисалы, ал кандайча адилеттикти орноткондугун, ат уурдоочулардын жазасын кандай бергендигин же өзү алар тарабынан кандайча жазалангандыгын, кордолгондугун, асемдүү, жаркырак боёктор менен көрсөтө алар элем. Бирок менде башка максат – адамды нормалдуу, чыныгы табигый турпатында көрсөтө турган максаты болгон. Ак менен каранын, жакшылык менен жамандыктын турмуштагы күрөшүн көрсөтүү – бул албетте, жеңил иш эмес».

Ч.Айтматов чыгармада Жер Эне менен Толгонайдын сүйлөшүүсү аркылуу эле согуш мезгилин ар тараптан жеткиликтүү сүрөттөй алгандыгы кыргыз адабиятынын прозасында жаңы жетишкендик болгон. Улуу Ата Мекендик согуш мезгилин таасирдүү чагылдыруу жагынан жазуучу Узакбай Абдукаимов менен Чыңгыз Айтматовдорду кыргыз адабиятындагы прозалык чыгармачылыгында революция жасаган сүрөткерлер катары баалоого болот.

Алардын чыгармачылыгына илимий көз карашыбызды корутундулоону Ишеналы Арабаев атындагы педагогикалык Университеттин профессору Калыбек Байжигитовдун пикири менен коштоо орундуу го деп ойлойбуз. Ал окумуштуу мындайча эскерет: «Анткени аларга чейин кыргыз адабиятындагы түрдүү жанрларда согуш темасыбы же коллективдештирүүбү – баары схема менен чагылдырылчу. Схема болгондо каармандардын мүнөзү, окуянын өнүгүшү алдын-ала калып боюнча өнүгөт. Каармандар да ошондойчо сыпатталат. Ал эми «Майдан» ал рамкадан таптакыр тышкары болчу. Бизде согушка катышкан киши сөзсүз суранып кетчү, абдан идеалдаштырылып көрсөтүлчү. Каармандын эрдиги гана айтылып, анын ички дүйнөсү, адамдык нарк насиле унутта калтырылчу. Мына ушул рамканы, стереотипти, схеманы Узакбай Абдукаимов бузуп салган».

Чындыгында У.Абдукаимов жана Ч.Айтматовдор оорук менен кан майдандын ортосундагы жөнөкөй пенделик карым-катыш, өлкө тагдырын чечкен аскер башчылардан тарта катардагы жоокерлерге, тоодогу карапайым эл менен шаардагы интеллигенттерге чейин көп кырдуу адам мүнөздөрүн, ички дүйнөсүн Лев Толстойдун масштабында сүрөттөөгө жетишкен. Чыгармаларында адамдын улуулугун, дүйнөдө андан залкар, андан бийик эч нерсе жок экендигин биринчи планга алып чыгышкан. Мына ушул философиялык толгонуулар чыгармалардын бүт кан тамырына тарагандыгы көрүнүп турат.

Адабияттар:

1. Б.Алымов. «Кыргыз адабияты». Б., 2007.
2. К.Асаналиев, С.Байгазиев, С.Жигитов, К.Иманалиев. «Кыргыз адабияты». Б., «Билим куту» – 2007.
3. К.Аргыкбаев, К.Асаналиев, С.Байгазиев, К. Иманалиев, Н.Ишекеев, А. Муратов. «Кыргыз адабияты». – Б., «Бийиктик», – 2004.
4. Б.Үкүева, К.Асаналиев. «Кыргыз адабияты». Ош, 2009.
5. Кыргыз адабияты. Б., «Акыл» ААК «Мектеп», – 2003.
6. Ч.Айтматов. «Биз дүйнөнү жаңыртабыз, дүйнө бизди жаңыртат» Ф., – «Кыргызстан», 1988.

Рецензент: кандидат философских наук Аблазов К.